

Альфред А. Кураташвілі, д-р економ., філософ.
та юридичних наук, професор (Грузія)

«ПОСТКОМУНІСТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ»: ХИБНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті критично досліджуються проблеми, що пов'язані з розповсюдженням в літературі таких термінів, як «посткомуністична трансформація», «посткомуністичний капіталізм» тощо. Автор показав, що назви і зміст цих термінів не відображають реальну дійсність, сприяють хибному трактуванню сучасних реальних політичних і соціально-економічних процесів, а тому підлягають науковому спростуванню.

The article critically examines the problems associated with the proliferation of literature in such terms as "post-Communist transformation", "post-communist capitalism" and so one. The author showed that the names and contents of these terms do not reflect reality, contribute to the wrong interpretation of a modern real political and socio-economic processes, so they are subject to definitive refutation.

Ключові слова: «Посткомуністична трансформація», «посткомуністичний капіталізм», постпсевдосоціалістична контрреволюція, постпсевдосоціалістичний капіталізм.

Keywords: «Postcommunist Transformation», «Postcommunist Capitalism», Postpseudosocialistic Counterrevolution, Postpseudosocialistic Capitalism.

Проблеми походження, функціонування та розвитку пострадянських держав, а також колишніх «соціалістичних» держав Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) привертають особливу увагу вчених і політиків у сучасному світі. Разом з тим вони потребують подальших спеціальних наукових досліджень.

Вважаю необхідним розпочати з критичного аналізу таких відомих, розповсюджених в літературі і прийнятих у світі термінів, як «посткомуністична трансформація», «посткомуністичний капіталізм» і так далі, бо вони, на моє глибоке переконання, не відображають реальну дійсність. До того ж наукова література не містить критичного аналізу зазначених термінів, за винятком наукових праць автора статті [1].

Між тим ці терміни зустрічаються не тільки в текстах наукової літератури, але й їх часто застосовують навіть у назвах монографій, статей, доповідей і т.д. [2, 3, 4].

Важливо звернути увагу на те, що терміни «посткомуністична трансформація», «посткомуністичний капіталізм», «соціалізм», «капіталізм», «трансформація» і так далі використовують не тільки щодо колишніх республік Радянського Союзу і колишніх «соціалістичних» країн ЦСЄ, але й до Китаю. Багатьом представникам науки ця країна чомусь здається економічною системою капіталізму (?!). Мабуть, вони перебувають в полоні традиційного марксизму-ленінізму і помилково вважають, що нібито наявність

у Китаї приватної власності та ринкових відносин є показником капіталістичного змісту та характеру розвитку.

Проте відразу ж виникає питання: Чи відповідають ці терміни реальній дійсності?

Почнемо з терміну «комунізм». Як відомо, він означає (від латинського - *communis*, або від французького - *communisme*) загальний. «Комунізм, - зазначається у «Філософському енциклопедичному словнику», - ставить своєю метою такий економічний і суспільний лад, який у вимогу рівності всіх людей включає вимогу знищення приватної власності і особливо експропріації засобів виробництва і продуктів виробництва» [5, с. 216].

Соціалізм означає суспільний (від французького - *socialisme*, або від латинського - *socialis*) [6, с. 465]. «Соціалізм - це термін, що спочатку вжитий в політичному лексиконі в 30-х рр. XIX століття у Франції для позначення ідеалу і дійсності з таким соціальним устроєм, при якому благо визначається перетворенням приватної власності у спільну (суспільну)» [5, с. 427].

При цьому марксизм розглядав комунізм як «вищу фазу комуністичної суспільної формації, першою фазою якої є соціалізм» [6, с. 240].

Таким чином, у марксистському вченні соціалізм трактується як складова частина комунізму - перша фаза комуністичної суспільної формації. До марксизму наукове вчення про комунізм взагалі не існувало, але теоретично існував утопічний соціалізм. Марксизм, як було прийнято вважати, нібито перетворив його на науку і назвав комунізмом.

Для творців і теоретиків утопічного соціалізму критерієм соціалістичності виступає знищення приватної власності, тобто засіб, а не мета. Отже, утопічний соціалізм (і не тільки він) ґрунтувався на хибній філософії, яку автор статті називає філософією засобів.

Однак і марксистський, так званий "науковий соціалізм", який, на моє глибоке переконання, є не менш утопічним, ніж утопічний соціалізм, також заснований на цій же помилковій філософії [7, 8]. І теоретично, і практично для виникнення соціалізму марксизм вважав необхідним насамперед здійснити знищення приватної власності на засоби виробництва. "... Комуністи, - писали К. Маркс і Ф. Енгельс у "Маніфесті Комуністичної партії", - можуть виразити свою теорію одним положенням: знищення приватної власності" [9, т. 4, с. 438].

Крім того, під соціалізмом марксизм мав на увазі суспільний лад, в якому ліквідовані товарно-грошові відносини, ринок, обмін продуктів праці і т. д. Так, К. Маркс писав: "У суспільстві, заснованому на засадах колективізму, на спільному володінні засобами виробництва, виробники не обмінюють своїх продуктів ..." [9, т. 19, с. 18].

Таким чином, вищенаведені положення, по-перше, свідчать про утопічність марксистського соціалізму. Якщо навіть знищити приватну власність, що в принципі організаційно можливо (інше питання: до чого це приводить - наскільки це розумно й раціонально, виходячи з інтересів народу?!), то обмін продуктів праці знищити ніяк неможливо (нездійснено), і вже тому марксизм є утопією.

По-друге, відзначене вище положення про необхідність знищення приватної власності ще раз наочно підтверджує, що теоретичні підстави марксизму - філософія засобів, а не філософія мети. Виходячи з самого терміна "соціалізм", на моє глибоке переконання, критерієм соціалістичності марксизм повинен був визнати реалізацію соціальної мети (бо суспільне - це соціальне) - реалізацію інтересів народу, а не так звану суспільну власність на засоби виробництва, відсутність ринкових відносин тощо. В цьому вбачаю глибоку методологічну, теоретичну, політичну і практичну помилку марксизму, що має принципове значення і тягне за собою негативні наслідки.

Таким чином, як марксистський комунізм, так і марксистський соціалізм - явна утопія, бо знищення ринку, знищення обміну продуктів праці - нездійсненні, і хибна теоретико-методологічна конструкція, бо підмінює філософію мети філософією засобів.

В.І. Ленін щодо питань соціалізму та комунізму повністю поділяв погляди К. Маркса. І навіть під час нової економічної політики 20-х рр. ХХ ст., коли В.І. Ленін допустив можливість використання ринкових відносин, він це вважав лише тимчасовим допущенням капіталізму. Як і раніше, в принципі соціалізм і ринок для нього були несумісні.

Отже, не тільки марксистський соціалізм, але і ленінський соціалізм, не кажучи вже про комунізм, являє собою явну утопію.

Потім під керівництвом Й.В. Сталіна в 30-і рр. був побудований, як я його називаю, сталінський адміністративний соціалізм. Він якісно відрізнявся від існуючого до того розуміння соціалізму, і фактично визнавав можливість наявності та використання ринкових відносин й при соціалізмі.

Разом з тим, в той період життя і діяльності Й.В. Сталіна, коли фактично вже існував сталінський адміністративний соціалізм і коли використовували ринок, товарно-грошові відносини, що було явним запереченням марксистсько-ленінського вчення про соціалізм та комунізм, ніхто - ні Й.В. Сталін, не хто-небудь інший - не писав і не зазначав про те, що при соціалізмі можливі ринок, товарно-грошові відносини.

Проте факт визнання сталінським адміністративним соціалізмом можливості ринкових відносин в його умовах підтверджується тим, що в Конституції 1936 р. була зафіксована перемога основ соціалізму. І це тоді, коли вже не існувала навіть ідея, а тим більше практика тимчасового допущення капіталізму, але водночас існували ринкові, товарно-грошові відносини.

Більше того, через багато років, зокрема, в 1952 р. Й.В. Сталін в своїй відомій праці «Економічні проблеми соціалізму в СРСР» прямо зазначав, що «не можна ототожнювати товарне виробництво з капіталістичним виробництвом. Це - дві різні речі» [10, с. 14].

На думку Й.В. Сталіна, взагалі «постає питання, чому не може товарне виробництво обслуговувати також на відомий період наше соціалістичне суспільство, не приводячи до капіталізму, якщо мати на увазі, що товарне виробництво не має у нас

такого необмеженого і всеохоплюючого поширення, як при капіталістичних умовах ...?» [10, с. 15-16].

Таким чином, Й.В. Сталін на початку 50-х рр. вже офіційно визнавав наявність товарного виробництва, ринку, товарно-грошових відносин у соціалістичному суспільстві. Проте це визнання він обмежив лише певним періодом соціалізму, що підтверджується таким твердженням: «Звичайно, коли замість двох основних виробничих секторів, державного і колгоспного, з'явиться один всеосяжний виробничий сектор з правом розпорядження всією споживчою продукцією країни, товарний обіг з його «грошовим господарством» зникне, як непотрібний елемент народного господарства» [10, с. 17].

Отже, сталінське допущення існування та використання товарного виробництва, ринку, товарно-грошових відносин у соціалістичному суспільстві, точніше ж - існування товарного виробництва в умовах сталінського адміністративного соціалізму, було переворотом у відомих до того теоретичних - як у домарксистських, так і в марксистсько-ленінських - поглядах на соціалізм та комунізм. Проте одночасно Й.В. Сталін все-таки не зміг до кінця подолати марксистсько-ленінські теоретичні погляди, що підтверджується його ж словами про знищення у майбутньому товарного обігу, грошового господарства як непотрібного елемента народного господарства.

На мою думку, такий підхід є грубою помилкою теоретичних поглядів Сталіна, а точніше, вони є повторенням і підтримкою ним глибинних помилок марксистсько-ленінського вчення.

У той же час не виключено, що через певні ідеологічні міркування. Й.В. Сталін проблему ліквідації (знищення) товарного виробництва, ринку, товарно-грошових відносин залишив у силі і переніс на майбутнє з тим, щоб «не кинути тінь» на класичний марксизм-ленінізм.

Той факт, що, незважаючи на багато обмежень, в умовах сталінського адміністративного соціалізму, всупереч основоположним науковим положенням марксизму-ленінізму, все-таки існували товарне виробництво, ринок, товарно-грошові відносини, безумовно, слід вважати позитивним явищем в порівнянні з існуючими до того утопічними поглядами.

Таким чином, сталінський адміністративний соціалізм не був соціалізмом у марксистсько-ленінському і взагалі у відомому до того - класичному, традиційному - розумінні соціалізму.

Сталінський адміністративний соціалізм тим більше не був комунізмом і навіть його першою фазою, хоча б уже тому, що в його умовах допускалися, існували та використовувалися ринкові відносини.

Однак сталінський адміністративний соціалізм був саме соціалізмом, але соціалізмом якісно нового - сталінського - типу, аналога якому не існувало не тільки у світовій практиці, але й в теорії. (Інше питання, яким був цей соціалізм - позитивним чи негативним явищем, а відповідь на нього вимагає спеціальних наукових досліджень).

Необхідно відзначити, що Й.В. Сталінін і вченими того часу (і не тільки того часу) не була створена теорія сталінського адміністративного соціалізму, що підштовхнуло автора статті до спроби зробити це вже на початку XXI ст. [11].

Потім, після смерті Й.В. Сталіна, його витвір - адміністративний соціалізм - деформувався, став покручем, він переріс у псевдосоціалізм, а потім і зовсім розвалився.

Таким чином, приходимо до такого науково обґрунтованого логічного висновку: ніколи й ніде в світі не існував і не міг існувати комунізм, з ліквідацією товарно-грошових відносин, ринку, обміну продуктів праці, їх економічних законів і т. д., бо такий комунізм - явна утопія. Щодо соціалізму, то і він в його класичному (домарксистському і марксистському розумінні - як перша фаза комунізму), також ніколи й ніде не існував і не міг існувати, бо й він є знову-таки явною утопією.

Проте існував лише якісно новий соціалізм - сталінський адміністративний соціалізм, який розвалився наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. в Радянському Союзі разом з цією державою. Постсталінський адміністративний соціалізм 50-80-х рр. XX ст. «із допомогою» Радянського Союзу розвалився також у країнах ЦСЄ, а тим самим розвалилася і світова система сталінського адміністративного соціалізму.

Разом з тим адміністративний соціалізм сталінського типу існує й успішно розвивається, наприклад, в Китаї.

Отже, ніколи й ніде в світі не існував і не міг існувати комунізм, а тому глибоко помилково і явно безглуздо використовувати взагалі термін «посткомуністичний», в тому числі і щодо країн колишнього сталінського адміністративного соціалізму.

Як вже зазначалося, і соціалізм у його класичному розумінні ніколи й ніде не існував і не міг існувати, бо й він є явною утопією. Тому також помилково і безглуздо користуватися навіть терміном «постсоціалістичний», якщо не вказувати при цьому, що мова йде про постсталінську, постадміністративну, постпсевдосоціалістичну систему.

Зокрема, країни - колишні республіки Радянського Союзу, які стали юридично незалежними в результаті розвалу СРСР, а також країни ЦСЄ колишнього «соціалістичного табору», не тільки безглуздо називати «посткомуністичними», а й глибоко помилково трактувати процеси, що відбулися в них у результаті цього розвалу - «трансформацією». В дійсності це була не трансформація, а контрреволюція, тобто насправді мала місце не «посткомуністична трансформація», а постпсевдосоціалістична контрреволюція. Вона означає корінний переворот псевдосоціалізму в капіталізм.

Такий висновок впливає з самої суті термінів «революція» і «контрреволюція», що докорінно відрізняються від сутності терміна «трансформація». Переворот в якісно новий стан - в якісно нову суспільно-державну (суспільно-політичну) систему - це революція, тоді як переворот в минуле, якісно новий (але в дореволюційний) стан - це контрреволюція.

Підтвердження цієї думки знаходимо у таких визначеннях суті революції та контрреволюції. «Революція - корінний переворот, різкий стрибкоподібний перехід від

одного якісного стану до іншого, прояв однієї з найважливіших закономірностей діалектичного розвитку природи, суспільства і мислення» [6, с. 421]. «Контрреволюція - активна протидія революції ..., відновлення дореволюційного ладу» [6, с. 251], тобто контрреволюція - це такий же переворот, як і революція, але це переворот в дореволюційне минуле.

Разом з тим, якщо революція - це стрибок (переворот) вперед, то контрреволюція, як вже було зазначено, - це стрибок (переворот) назад. Щодо трансформації, то це еволюційні зміни в суспільстві, економіці і в державі, незалежно від того, чи є ці зміни позитивними або негативними.

Необхідно особливо відзначити, що трансформація, реформи - це перетворення, які не зачіпають основ політичного ладу, тоді як революція і контрреволюція ламають основи суспільно-державної та економічної системи.

Отже, поступовий розвиток, поступові зміни в різних сферах життя суспільства і в суспільно-державній системі в цілому, без якісного перевороту в ній - це еволюція, це - трансформація, це - реформи.

Прикладом трансформації може служити еволюційна трансформація класичного капіталізму в соціокапіталізм, теорію якого автор розробив раніше [12].

Наочним прикладом трансформаційних змін можуть слугувати також процеси, що відбуваються, наприклад, в Китаї та В'єтнамі. Їх можна кваліфікувати як еволюційні перетворення, що закономірно йдуть від адміністративного соціалізму сталінського типу з національною специфікою - по шляху побудови істинно людського суспільства і держави, без повернення назад до капіталізму. Це еволюційні перетворення, що здійснюються на шляху побудови суспільства, економіки і держави, покликаних служити інтересам народу [13]. Між тим капіталізм - це панування грошей, прибутку, капіталу в суспільстві і в державі, а не приватна власність і ринкові відносини, що є марксистським, але глибоко помилковим поглядом, в полоні якого все ще знаходяться багато представників науки і політики в сучасному світі.

Важливо тут звернути особливу увагу на те, що автор статті зовсім не намагається доводити, нібито нині Китай (тим більше В'єтнам) є більш розвинутою країною взагалі, і, зокрема, з точки зору реалізації інтересів народу, ніж сучасні розвинені капіталістичні країни світу. Нині Сполучені Штати Америки, Японія, країни Західної Європи і т. д. за рівнем свого розвитку перебувають на стадії соціокапіталізму. До нього вони йшли століттями.

Однак на прикладі Китаю намагаємося обґрунтувати, як країна адміністративного соціалізму сталінського типу з національною специфікою може прискореними темпами просуватися вперед по шляху будівництва істинно людського суспільства і держави, тобто по шляху реалізації інтересів народу. Він прямо протилежний поверненню назад до дикого, грабіжницького, кримінального капіталізму - з пануванням грошей, прибутку, капіталу над народом, що викликало б економічний та морально-психологічний геноцид народу і гальмування розвитку суспільства і держави на багато років.

Таким чином, політична система, яка йде від сталінського адміністративного соціалізму до істинно людського суспільства, є суспільно-державною системою, яка фактично ґрунтується на філософії соціальної мети [8]. Вона використовує всі шляхи, форми і методи для реалізації соціальної мети, за умови, що вони виключають, як зазначав автор ще в 1980 р., антисоціальні, антигуманні, антиморальні явища [14, с.93].

Разом з тим це зовсім не означає повернення сталінського адміністративного соціалізму назад до капіталізму. Так уявляють деякі "експерти", які є апологетами капіталізму, але свідомо чи підсвідомо знаходяться в рабстві марксизму. У зв'язку з цим вони вважають, що нібито капіталізм - це приватна власність, а соціалізм - це так звана суспільна власність, і водночас стверджують, нібито капіталізм знаходиться попереду, а не позаду), Справжній капіталізм є суспільно-державною системою, яка ґрунтується не на філософії соціальної мети, а на філософії засобів, тобто на філософії самоцілі економічних засобів.

Отже, капіталізм - це суспільно-політична система, мета якої - гроші, прибуток, капітал, і яка теж застосовує всі шляхи, форми і методи. Проте серед них використовує і неприйнятні з точки зору інтересів народу, більше того, не в інтересах людини, не в інтересах народу - не в інтересах реалізації соціальної мети, а для реалізації самоцілі економічних засобів.

Повертаючись до проблеми трансформації і контрреволюції, необхідно відзначити, що, за визначенням, неможлива жодна трансформація з неіснуючого, утопічного комунізму в капіталізм. Проте одночасно не може бути навіть трансформації з реально існуючого раніше сталінського адміністративного соціалізму або фактично з колишнього постсталінського псевдосоціалізму - в капіталізм. Адже процес «переходу» до капіталізму - це не еволюційний рух вперед, а корінний переворот, ім'я якому не «посткомуністична трансформація» і навіть не «постсоціалістична трансформація», а постпсевдосоціалістична контрреволюція, в результаті чого з'являється постпсевдосоціалістичний капіталізм.

Таким чином, у колишніх республіках Радянського Союзу, а також у колишніх «соціалістичних» державах ЦСЄ в результаті постпсевдосоціалістичної контрреволюції народи отримали постпсевдосоціалістичний капіталізм, що запліднений на ґрунті псевдосоціалізму.

Література:

1. Кураташвили Альфред А. «Посткоммунистическая» «трансформация» или постпсевдосоциалистическая контрреволюция?! /Альфред А. Кураташвили // Политико-правовые и социально-экономические проблемы государственного управления. Материалы Международной научной конференции (18-19.05.2010). – Тбилиси: Международное издательство "Прогресс", 2010. – С. 3-21.
2. Postcommunism: Федеральный образовательный портал ЭСМ Экономика. Социология. Менеджмент. Опубликовано на портале: 15-08-2006. <http://www.ecsocman.edu.ru/text/19226541/>

3. Макаренко Б.И. Посткоммунистические страны: как измерить трансформацию? // www.mgimo.ru/uploads/files/Makarenko%20Transformation.doc
4. Бальцерович Л. Социализм, капитализм, трансформация: Очерки на рубеже эпох / Л. Бальцерович. – М.: "Наука", УРАО, 1999.
5. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997.
6. Словарь иностранных слов. – 9-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1982.
7. Кураташвили Альфред А. Философия цели – альтернатива философии средств (монография на грузинском и русском языках) / Альфред А. Кураташвили. – Тбилиси: "Мецниереба", 1997.
8. Кураташвили Альфред А. Философия социальной цели. Принципиально новое научное направление – исходная теоретическая основа формирования и функционирования истинно человеческого общества и государства (монография на грузинском, английском и русском языках) / Альфред А. Кураташвили. – Тбилиси: Международное издательство "Прогресс", 2003.
9. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., изд. 2-е.
10. Сталин И.В. Экономические проблемы социализма в СССР. (Замечания по экономическим вопросам, связанным с ноябрьской дискуссией 1951 года) / И.В. Сталин. – М.: Госполитиздат, 1952.
11. Кураташвили Альфред А. На грани необходимости радикальных перемен в ориентации общества и государства / Альфред А. Кураташвили. – Тбилиси: Международное издательство "Прогресс", 2001. – С.13-22.
12. Кураташвили Альфред А. Новый методологический подход в исследовании проблем и преподавании общественных наук / Альфред А. Кураташвили. – Материалы научно-методической конференции: "Проблемы совершенствования исследований и преподавания в общественных науках" (15 марта 1990 г.). – Тбилиси: "Мецниереба", 1990.
13. Кураташвили Альфред А. Теория истинно человеческого – классического (образцового) – общества / Альфред А. Кураташвили. – Труды Грузинского технического университета. – 1998. – № 3 (419). – Тбилиси: Издательство "Технический университет", 1998.
14. Кураташвили Альфред А. Философско-политэкономические миниатюры / Альфред А. Кураташвили. – Материалы Республиканской научной конференции: "Актуальные проблемы теории" (15-16 мая 1980 г.). – Тбилиси. – "Мецниереба", 1980.